

Romano džaniben

časopis romistických studií | 24. ročník | 2/2017

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

Zuzana Trachtová Někdy jsem rebelka, jindy slušná holka. Kulturní modely násilí z pohledu romských dívek	7
Pavel Kubaník „Nebijte se. Hádejte se.“ Socializace asertivity v Gavu	23
Sofiya Zahova Dětství v životopisných textech švédských Romů – tendence a proměny	45
Červenka Jan Prvky cizích pravopisů v pravopisu severocentrální romštiny – proměny v teorii a ediční praxi od počátku systematického pravopisu do přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století	71

NERECENZOVANÁ ČÁST

Elena Marušiaková, Veselin Popov Pamiatke Nikolaja Bessonova	101
Nikolaj Bessonov Domácí práce a povinnosti cikánských dětí v Sovětském svazu během kočovného období	107
Markéta Hajská Gagarin	131
Aljoša Nils-Erik Dimiter Taikon, Gunilla Lundgrenová Aljoša, syn romského vajdy	139
Stáňa Miková Šov berš Šest roků	156
RECENZE ANOTACE	163

O Gagarin pa Touco: Bachtále t'aven, Romale! – Gagarin ze Slovenska: Budte šťastní, Romové!

Rozhovor Markéty Hajskej s Tiborem Bihárom

Tibor Bihár, romským jménem Gagarin, během natáčení v Tvrdošovcích | Foto: Markéta Hajsá

Tibor Bihár – mezi olašskými Romy známý pod jménem Gagarin – se narodil roku 1962 ve slovenských Tvrdošovcích, okres Nové Zámky. Když jsem ho potkala v roce 2008 poprvé, měl za domem ve stáji koně, kterého zapřahával za starší dřevěný vůz a vyrážel s ním na projíždky. V roce 2017 už koně neměl, ale uvažoval o tom, že si ho zase pořídí. Jelikož spatřil světlo světa rok po vzletu prvního kosmonauta do vesmíru, dostal přezdívku Gagarin. V Tvrdošovcích, rozlehlé vsi s více než pěti tisíci obyvateli, kde nalezneme i komunitu olašských Romů, žije se svými dětmi a vnoučaty. V rámci místní komunity má vážené postavení angľuno

Roma, tedy přeneseně romského předáka, o čemž svědčí také jeho vlastnoručně vyřezaná vajdovská hůl s motivem koní. Jeho dědeček Bakro měl být na počátku padesátých let 20. století jedním z Romů, kteří zabili Antona Stojku alias Bána spolupracujícího s policií. Mezi olašskými Romy je tato událost známá napříč různými komunitami v podobě vyprávění i lidové písně.

*Skrze vzpomínky na své dětství a dědečka Gagarin zprostředkovává mimo jiné strípky informací o skupině olašských Romů nazývaných Drizára, o které se toho v romistické literatuře jinak mnoho nedovíme. Zmiňuje je např. Marušiaková¹ jakožto překupníky koní žijící ve Filakovu a Bratislavě-Petržalce. O této skupině pobývajících v okolí Bratislavy se zmiňovalo mnoho olašských Romů, se kterými jsem nadržovala na jižním a jihozápadním Slovensku nebo také v Ostravě, Drizárové se měli vyskytovat také na východním Slovensku. Všichni moji informátoři je popisovali shodně jako skupinu, která se od nich samotných odlišuje. Jak popsal olašský Rom P. L. (*1956) z Dolních Semerovců, okr. Levice: „My jsme*

1 Marušiaková, J. 1988. Vztahy medzi skupinami Cigánov. *Slovenský národopis*, 36 (1), 58-77.

Lovára a oni jsou Drizára. Oni dříve neobchodovali s koňmi, ale vyráběli koryta. Mluvili trochu jinak než my“ (zaznamenáno 31. 3. 2018). Gagarin naopak uvádí, že dědeček, jenž do skupiny Drizárů patřil, se živil broušením nožů. Více informátorů se shoduje na tom, že po zavraždění Bána několika Romy z této skupiny mělo dojít k útěku velké části Drizárů do Švédska. Toto vyprávění pana Biháryho se však legendárnímu případu Bána nevěnuje, je pouze zmíněn. Vypravěč se soustředí na téma svého dětství. Na pozadí těchto narativů můžeme pozorovat, jak se v rodině předávaly generační zkušenosti.

Poznámky k překladu do češtiny

Gagarin směřuje svoji promluvu dalším Romům. Proto také své vyprávění prokládá zdavicemi, anebo oslovuje publikum vokativním tvarem „Romale“, tedy „Romové“. Do češtiny jej na několika místech převádím pro češtinu běžnějším termínem „přátelé“, který taktéž evokuje insiderský vztah vypravěče s posluchači.

Gagarin hovoří o Bohu familiárním termínem „phúro sunto Dejl“. Doslovný překlad „starý svatý Bůh“ nedává v češtině smysl, ani nevystihuje familiárnost romského sousloví. Převádím jej jako „náš starý Pánbíček“, „náš dobrý Pánbíček“ nebo jednoduše „Pánbůh“.

Termín „chanamiko“ (nebo také „chanamik“) označuje otce zetě nebo snachy, pl. „chanamikura“ je termín pro vzájemný vztah rodičů manželského páru (srov. slovenský termín svat, svatka, pl. svatovia). V češtině ale nemá ekvivalent. Z toho důvodu uvádím romský, počestlý termín, jak jsem jej zaslechla používat olašské Romy hovořící česky.

Markéta Hajská

Bachtále t'aven, Romale, te žutij tume o phúro sunto Dejl taj i sunto Márija! Me sim o Gagarin pa Touco. Panžvardeš taj pánžengo sim. Saste bachtále t'aven! Kamous te phenav duj trin láše vorbi pa puránimo, pa kodo, t'aldij tume o phúro sunto Dejl taj i sunto Márija, so vorbinde mange mure pápura. T'aldij tume o sunto Dejl, vorbinous pa muro papu, so le Bános murdárdas. T'aldij tume o sunto Dejl, saste bachtale t'aven sogodi žejne, inke jókvar Romale. Keťti mangous tume, hod' te halgátinen mevi man.

Me kerdilem andi Taroškedi-ba, taj khate vi upre bárilem. Muro papu varikana feri jejkh Rom bešelas

Budte šťastní, Romové, ať vám pomáhá náš starý Pánbíček a Panenka Maria! Já jsem Gagarin ze Slovenska. Je mi padesát pět. Budte zdraví a šťastní! Rád bych vám řekl pár krásných slov o starých časech, o tom – ať vám náš dobrý Pánbíček a Panenka Maria žehná – co mi vyprávěli moji dědové. Ještě jednou Vám popřeji, ať vám Bůh žehná. Rád bych vám vyprávěl o svém dědečkovi, který zabil Bána. Budte zdraví a šťastní všichni lidé, Romové! Chtěl bych vás požádat, abyste si vyslechli také moje vyprávění.

Narodil jsem se v Tvrdošovcích a tady jsem i vyrostl. Můj děda tu kdysi bydlel jako jediný Rom. Jmenoval se

khate. Bakro bušolas taj vou Drizári sas. Kadala Drizára nasula sas majinti. Daralas lendar i luma, de mure papos kamenas le gáže. Apal, Romale, muro papu kidelas pánže šouve Romen, te bešen ande amáro gav. Romen chutiľkerdas muro papu kirvenge, chanamíkura sas, no má vi kadala Rom sa khate bešenas pe kado tájo. Már kernas penge anda čikh khera, cirdenas.

Kana me simas cigno, khate sa pe kado tájo le Rom bešenas, osada sas khate, románi.

Muro papu brusári sas. Kucijas le šúra, le šalouvura, le rrína, le kasi, sa kucijas. Deste kerlas andaj kaš le gáženge. Merenas anda leste le gáže, katkáke te merav. De nás kadej búťi, hoď te žal o phúro Rom te dolgozij, taj phírelas vi muri mámi te mangel techan.

Sas ame kher, de ande ekh soba samas deš žejne. Deš žejne samas, t'aldij tume o Dejl, Romale. O papu, i mámi, leske štár šáve, šeja, akánik samas ame. Sa khetane bešasas. Nás sobi duj, vaj trín. Po vurdon sovenas dopaša šavoura taj ando kher či resasas. Pa jejkh ávres.

O kher kecavo. Andaj phuva. Sa čikh. Le Rom đúrinas i čikh, emlek-sinós vi pe kodo. Butivar vi me, sar šavouro ande žous andi čikh te đúrinav. Kerasas mure paposa. Kecavi zórka sas sar tejgla. So šosas ande? O sulum. Taj žous ande sar šavouro te đúrinav i čikh le purnenca. No taj avenas le gáže, kuki zórka sas pej tejgli. Taj anda kodo kerasas e tejgli. I čikh taj o sulum.

Taj kodo đúrinasas. T'aldij tume o Dejl. Šorkernas o páji taj žasas ánde sar šavoura taj đúrinasas kodi čikh. Taj avenas le gáže, má pinžarnas ame.

Bakro a byl Drizár. Tihle Drizárové byli kdysi hodně zlí. Báľ se jich celý svět, ale mého dědu měli gážžové rádi. Později, přátelé, můj otec sehnal pět nebo šest Romů, aby se usadili v naší vesnici. Tihle Romové se stali dědovými kmotry a *chanamíky*, a usadili se u nás ve vsi. Postavili si tu domy z vepřovic.

Když jsem já byl malý, tady na tomto místě bydleli sami Romové, byla tady romská osada.

Můj děda byl brusič. Brousil nože, srpy, pilníky, kosy, všechno možné. Vyráběl sedlákům topůrka ze dřeva. Gážžové ho zbožňovali, ať umřu na místě, jestli to není pravda. Jenže nebylo tolik práce, aby nás mohl děda uživit, a tak chodila i moje babička prosit o jídlo.

Měli jsme domek, ale v jedné místnosti nás bylo deset lidí. Bylo nás deset, Bůh vám žehnej, Romové. Děda, babička, jeho čtyři synové, dcery, a k tomu ještě my. Bydleli jsme všichni dohromady. Neměli jsme více místností. Polovina dětí musela spát na voze, do domu jsme se nevešli. Jeden přes druhého.

Dům nebyl nic moc. Z hlíny. Jenom bláto. Romové šlapali bláto, dobře si na to pamatují. Kolikrát jsem i já jako dítě šel šlapat hlínu. To jsme dělali s dědou. Byla na to taková forma ve tvaru cihly. Co jsme dávali dovnitř? Slámu. A já jako dítě vlezl dovnitř a mísil jsem nohama to bláto. Z toho jsme dělali cihly. Ze slámy a bláta.

A to jsme šlapali. Bůh ať vám žehná. Nalívali do toho vodu a my jako děti vlezly dovnitř a rozšlapávaly jsme to. A přicházeli gážžové, už nás

Avri si t'aviloun dolgozime. Sar avilas avri dolgozime, atunči lasas la vastenca. Šutas la ande ande kodi zórka. Avilas ávri i tejgla. De si te lešinasas mejg šúťol andi zórka. Maj but zórki sas taj kerasas le tejgli. Muro dad cirdelas apal opre le falura. Keťťi šudkrasas ande o sulum ande kodi čikh, hoď dűrinous la vi me, sar đecko, ochto beršengo, emléksij palpápe. Láše pánžvardeš berš so emléksij palpápe. Te merav te na katkáke dűrinous i čikh.

Muro dad, o Čurina bušolas, vou sas o maj phúro šávo le paposko, aká-nik bi aviloun ochtovardeštajpánžengo, tajmúlasvi kodo. Kana sas komunisti, vou korkouri bűťi kerelas, ke te na kerdoun, múlamas bokhate. Avenas le šingále taj sikhavnas ande, hoď kerel muro dad bűťi? Či kerel? Ingrenas les! Phandólas. Si te rodelas pre amende, pe keťťe žejnjen, korkouri.

Mure dades sas grast, vi mure papos, vi mure nanon sas grast. Trádasas, vídik, vi me trádous lenca. Malađuvasas khetáne ando gav, astarasas ande le grasten, taj žasas tar pej búčuvura, phírasas. Šouka, Šuráňa, biš tranda kilométeru, trádasas pe grast po vurdon. Šuvelas la romňa opre muro papu, le šavouren, po vurdon, taj trádasas avri pej búčúvura má. Amáre žejnjenca. Upre šuvelas vi man po vurdon. Taj vi me apal šuvous mure cignes, le Dolláres, kana cigno sas, taj mura romňa, t'ajdij tume o Dejl, pe kado vurdon. Vi man sas apal grast, vídik.

Kana žasas ame avri mure paposa, má phírou po grast. Bešous mure paposa taj chutous po vurdon. Taj sas muri mámi paša leste, i Baranka. Taj vídik mangkerlas le gážendar, ke but sas

znali. Muselo to bűť dobře propracované. Když to bylo vypracované, tak jsme to vzali rukama, vložili jsme to do té formy a vypadla ven cihla. Ale museli jsme počkat, až to v té formě uschne. Dělali jsme cihly ve více formách najednou. Műj táta z nich potom stavěl zdi. Kolik jsme se naházeli té slámy do bláta. I já jsem to jako đecko šlapal, asi jako osmiletý, pamatuji si to. Už je to padesát let a pořád si to pamatuji. Ať na místě umřu, šlapával jsem to bláto.

Műj táta se jmenoval Čurina, byl děďův nejstarší syn, teď by mu bylo pětá-osmdesát, ale už zemřel. Za komunistů jako jediný pracoval. Kdyby nepracoval, zemřeli bychom hladu. Chodili k nám policajti a zjišťovali, jestli můj táta pracuje. Nepracuje? Už ho odvázeli! A zavřeli ho. Musel na nás na tolik lidí sám pracovat.

Műj táta měl koně, ale také můj děda a moji strejdové měli koně. Vždycky jsme jezdili s koňmi, já jsem s nimi taky jezdil. Setkali jsme se společně ve vesnici, zapřáhli jsme koně a vyjeli jsme na poutě. Do Selic, do Šuran, dvacet třicet kilometrů jsme jezdili s vozem a s koňmi. Děda posadil nahoru na vůz moji babičku a děti a vyjeli jsme si na pout. S našimi lidmi. A mě taky vysadil nahoru. A já zase později vysazoval nahoru na tenhle vůz svého synka, Dolara, když byl malý, a svoji ženu, ať vám Bűh žehná. I já pak měl koně, vždycky.

Když jsme jezdili s dědou s koňmi, to už jsem jezdil na koni. Seděl jsem vedle dědy a vyskočil jsem na vůz. A vedle něj seděla moje babička, Baranka. A vždycky prosila gádže o jídlo, protože měli hodně dětí, plakaly hladu.

le šavoura, rovenas bokhate. Sembedinas. Muri mámi phírelas pujatar ži ando Palárikovo, deš kilométeru. Kana muri mámi žalas deš kilométeru pujatar, baťohura sas pér la. Opre šolas pe taj anelas máрно, čiken, áro, so denas la le gáže. Ke pinžarlas le, drabárelas. Sar drabárelas muri mámi, lelas šavourenge te chan, te pen. Trádelas pala late muro papu, pala muri mámi. Kana khote perelas, muro papu, pala muri mámi, mindik sas ávri vorbime, hoď ká te maladon, Romale. Sáste bachtale t'aven, sogodi žejne!

Kana jókvar má khejre gélam lasa po vurdon, avilas anglal jejkh vorba, mura mámatar. Pušlem latar: „Mámi! Mír phiraves i trasta?“ Ke trasta sas la taj báre cochi. „Aj, kadal lav khajňa! Žav ká gajža taj lav khajňa, čourav la taj šuvav la andi trasta, andi teluni posotň,“ kadej phenelas lake. Lelas la. „Aj, mámi? Louve či čouresas?“ „Šoha, rakhlouro! Mejg pi luma luma sim, šoha louve či čourdem. Mejg vi pe másáli dikhous le! Taj louve šoha či lous.“ „Aj, la khajňa mír lesas?“ „Aj, te chan le šavourra! Anda khajňi či phandena ame!“

Kinkerasas ame le grasten, mure dadesa, mure paposa, taj tradous lenca vi me. Jókvar pejlam tejele ando vejš, me, muro dad, muro papu, trádam te phagras kukurízo. Kana trádam mure paposa, Romale, tordilas vou tejele taj sikhadas mange: „Dikh-čak, rakhlouro, ká simas,“ vou mange. „Katkáke bešous, ando vejš,“ vou mange. Ži anda vejš pálal, sikhadas mange muro papu o vejš, ži ađejs mejg i kodo vejš. Kharelas ame tejele mure dadesa: „No, dikhen-čak! Kháte sembedindem! Muro rakhlouro, te merel muro Čurina, to dad, khate

Trpěly. Moje babička chodila pěšky až do Palárikova, deset kilometrů. Když šla takhle deset kilometrů pěšky, měla na zádech batohy. Do nich dávala chleba, sádlo, mouku, zkrátka co jí gádžové dali. Vždyť už je znala, věštila jim z ruky. Za to věštění si brávala jídlo a pití pro děti. Děda jí jezdil naproti s koňmi, mojí babičce. Jak pro babičku dědeček jel, vždycky s ní byl dohodnutý, kde se setkají. Tak to bylo, přátelé! Buďte všichni zdraví a šťastní!

Když jsme jednou takhle jeli s babičkou domů na voze, najednou se rozpovídala. Zeptal jsem se jí: „Babi! Proč nosíš tu zástěru s velkou kapsou?“ Protože babička měla na sobě pod dlouhými sukněmi ještě jednu zástěru a v ní velkou kapsu. „Ále, to je na slepici, ukradnu ji a strčím ji do ní, do té spodní kapsy,“ tak tomu říkala. Sebrala ji. „A babi? Peníze jsi neukradla?“ „Nikdy, můj chlapečku! Co je svět světem, nikdy jsem peníze neukradla! I kdyby ležely na stole! Peníze bych nikdy nevzala!“ „Ále proč jsi ukradla slepici?“ „Ále, aby měly děti co jíst! Kvůli slepici nás nezavrou!“

Kupovali jsme koně, s tátou, s dědou, a jezdil jsem s nimi i já. Jednou jsme dojeli hluboko do lesa, já, můj děda a můj táta, jeli jsme si natrhat kukuřici. Jak jsme tak jeli s dědou, přátelé, najednou děda slezl z vozu a ukázal mi: „Jen se podívej, chlapečku, kde jsem žil,“ řekl mi. „Tadyhle jsem bydlel, v tomhle lese,“ řekl. Ukazoval až úplně dozadu do lesa, dodnes tam ten les je. Museli jsme i s tátou slézt dolů. „No, jen se podívejte! Tady jsem trpěl! Můj vnoučku, ať zemře můj Čurina, tvůj otec, na tomhle místě jsem bydlel, celý

bešous jejkh kálo berš, ande kado vejš!
 Mure čaládosa, mura romňasa. Amáro
 páto sas o vurdon. Po vurdon sovasas,
 delas brišind, sa khetánes cirdine.
 Či žanasas, so te keras, abbatájba. Chiv
 kerous andi phuv taj šudous ande khote
 le krumpli. Taj kálonas le krumpji
 le šavorenge taj randelas le.“ Delas
 le šavourren te chan. „Taj krumpja,
 Romale, tistá káli! Lelas i kouži teje,
 vad' pejki sas vad' ivánd sas, si te chanas
 le šavoura kado. Taj te na cháloun le, taj
 so kerdalas, Gagarin? Žanes, ká avilalas,
 řavilalas abbatájba? Či zanes, so sem-
 bedindam? But!“ Muro papu phenelas
 kado mange.

Apal vorbijas pa kodo, sar sas,
 kana skončilidas o háborúvo dújto, khera
 nás le, le Romen. Čori luma sas. Ando
 vejš mindig bešenas. Šavourra po vurdon
 sovenas. Bokhate merenas. O grast keca-
 vo šúko. Ká linou le šukáre grastes? Pala
 kodo mundajlas mure paposko kodo
 grast. No abbatájba le Rom chanas kadale
 grastes, kadej phenlas muro papu mange.
 Phušlem mure papostar. „Papu, žutij
 tu o sunto Dejl taj sunto Márija, šaj
 phenesas mange tu, tu maj puráno
 Rom, po Dejl taj pi Márija mangav
 tu, mír chanas tume le grastes?“ „Či
 šunes, so vorbij o dillo šávo?“ Mange
 kadej phenlas muro papu. „Aj so áver,
 so ášolas? Mukhasas les khote te chan
 le žukela? Aj šavourra bokhate mere-
 nas. Šinasas i kourri, kana dikhlam,
 hod' mundajlas, šinasas amenge mas
 taj pekasas les pijag. Kharous vile Romen,
 kutkar kharous le Romen, katkar kharous
 le Romen. Avilem lende: ‚Me, o Bak-
 ro!‘ ‚So-j?‘ ‚Mundajlas muro grast kutka
 taj katka!‘ Maladonas kadala Rom,

jeden krutý rok, v tomhle lese. S dětmi,
 se ženou. Naší postelí byl vůz. Spali jsme
 na voze, a když pršelo, všichni se k sobě
 schoulili. Nevěděli jsme tenkrát, co dě-
 lat. Udělal jsem díru do země a do té
 jsem hodil brambory. Když zčernaly,
 děti si je oškrábaly.“ Tohle dostávaly děti
 namísto jídla. A ta brambora, přátelé,
 byla úplně černá! Oškrábala se slupka
 a ať už byla upečená nebo syrová, děti
 to musely sníst. „Musely to sníst. A co ty
 bys dělal na jejich místě, Gagarine? Víš,
 co bys zkusil, kdybys tenkrát žil? Co ty
 víš, kolik jsem si toho vytrpěl? Hodně
 moc!“ Takhle mi to dědeček řekl.

Potom děda vyprávěl o tom,
 že když skončila druhá světová válka,
 Romové tehdy neměli domy. Tenkrát
 byla velká bída. To ještě stále bydleli
 v lese. Děti spaly na voze. Umíraly hlady.
 Kůň byl takhle strašně hubený. Odkud
 by vzali pořádného koně? Jenže potom
 tenhle kůň dědovi zdechl. Romům ten-
 krát nezbylo než toho koně sníst, podle
 toho, co mi děda vyprávěl. Zeptal jsem
 se ho: „Dědo, ať ti Pánbůh pomáhá i pa-
 nenka Mária, mohl bys mi říct, protože
 ty jsi tu nejstarší Rom, ve jménu Boha
 i panenky Marie tě prosím, proč jste
 snědli toho koně?“ „Neslyšíš, co říká ten
 hloupej kluk?“ To mluvil děda o mně.
 „A co jiného nám zbývalo? Nechali by-
 chom ho snad tam, aby ho snědli psi?
 Vždyť děti umíraly hlady! Podřízli jsme
 mu krk, když jsme viděli, že umřel, urž-
 li jsme si maso a pekli jsme ho na ohni.
 Zavolal jsem i další Romy, odsud i z ji-
 ných míst. Přišel jsem k nim: ‚To jsem
 já, Bakro!‘ ‚Co je?‘ ‚Umřel nám kůň,
 tam a tam!‘ Ti Romové se všichni se-
 šli a ukrojili si z toho koně. Ukrojili si

khetáne, taj šingrenas anda kodo grast penge. Šingrenas penge, lenas po dúj kili, po pánž kili, po štár kili, le Rom.“

Apal phendas muro papu: „Taj kana o grast mundajlas, má me cirdous o vurdon. Nás louve, pe sos kindemas le grastes abbatájba?“ Kado vorbilas vi muri mámi, pizdelas o vurdon le papo-sa. Ande sas astárdo paša vurdon muro papu. Taj cirdelas o vurdon, vad' čikh, vad' nás čikh, žalas. Šavoura opre, le cignoura, pherdo. Šouv šeja, štar šáve.

Muro papu aviloun šel taj trín akánik.

Kana má khoutar avasas tar, anda báro vejš, reslam ame muri mámi. Taj kharlas ma muri mámi: „Dikh-čak, Gagarin, av-de, šuvav tuke techan!“ Taj žous me khote: „So kiradal, mámi?“ Taj phenlas: „Aj vi majinti phendalas, so kiradem? Aj dikh-čak, akánik anda tejáres chas! Taj ame paj phuv chasas, či tejára, či khanči, sa mel le Rom sas. Le Rom sa sembedinas, lenge čanga ávri, či kirpi, či budoga, či khanči pej le, po báro šil. Phurdelas pej le, či zubuno, či khanči nás pej Rom. Lenas kodo demizijouvo. Taj penas kodi mol.“

Taj apal phenlas mange muri mámi: „Dikh-čak, akánik má piri-j ma. Taj angla biše beršen khanči nás ma. Taj akánik má vi táto-j. Si bouv. Taj atunčik žanasas, so-j kájha vad' bouv? Niči, khanči. Šuvasas e tejgli, šuvasas i píri, taj kiravasas pi phuv. Bešelas ťo papu kutka, sa mel. Andi cerha.“ Khote, pi cerha, sovelas muro papu. Phenelas i mámi mange: „Dikh-čak, má gážo sejko del ma. Taj majinti bešasas po sulum. Kana o sulum sas tela amende, dúj žejne bešasas pe kodo sulum, vad' trin žejne. Taj kančouvura nás,

a odnesli si po dvou kilech, po pěti kilech, po čtyř kilech masa, tihle Romové.“

A pak děda řekl: „Jenže když chcípnuł kůň, musel jsem vůz táhnout já sám. Nebyly peníze, za co bych tenkrát koupil koně?“ Tohle vyprávěla i moje babička, tlačila ten vůz s dědou. Děda byl zapřažený opratěmi k vozu. A tahal vůz, ať bylo bláto, nebo ne, tahal ho za sebou. A děti seděly na voze, malinké, bylo jich plno. Šest dcer a čtyři synové.

Dědovi by teď bylo sto tři let.

Jak jsme se tenkrát vraceli z toho hlubokého lesa, dojeli jsme k babičce. A moje babička na mě zavolala: „Jen pojď sem, Gagarine, nandám ti jídlo!“ Já tam přišel: „Co jsi uvařila, babi?“ A ona řekla: „Myslíš, že dříve by ses ptal, co jsem uvařila? Jen se koukni, dneska jíš z talíře! A my jsme jedli ze země, nebyly ani talíře, ani nic, Romové byli samá špína. Všichni Romové trpěli, měli bosé nohy, neměli ani oblečení, ani kalhoty, ve velké zimě. Fícel na ně vítr, a neměli ani kabát, ani nic jiného na sebe. Vzali si demižón a popíjeli víno.“

A pak mi babička řekla: „Jen se podívej, teď mám už hrnec. A před dvaceti lety jsem neměla nic. A dneska mám i teplo. Mám kamna. Ale copak jsme dřív věděli, co je to pec nebo kamna? Ne, vůbec. Položili jsme na zem cihly, na to jsme dali hrnec a vařili jsme takhle na zemi. Támhle seděl tvůj děda, byl celý špinavý. Na plachtě.“ Tam, na plachtě, spal můj děda. A babička vyprávěla: „Jen se podívej, dnes už mi dá gádžo židli. Ale dřív jsme seděli na slámě. Když byla pod námi sláma, seděli na ní dva nebo tři lidé. A nebyly džbány ani skleničky jako dneska, dneska žijeme jak pánové.

sar akánik, le pohára amende, akánik sar raj trajinas. Akánik má avilas i nejvi luma. Má kinkerdam le khera. Kinkerdam sa.“

Akánik ame čáčes sar raj trajinas. De muro pápu, so mange vorbijas, taj vi muro dad, o Čurina... Kadej vorbijas pa pesko dad, so sembedindas, de vi vou sembedindas, muro dad. Kana las mura da, múlas vi kodi, te ňugotij la, šuttas peske kecavo sar kher anda kukurízo, so phenen kourouvo. Rakhijas o kourouvo taj sas o maj phúro šávo, muro phral már pi luma. Atunči sas abbatájba beršesko, taj lelas les muri dej ande kodo korouvo taj khote sovenas. Taj kourovo opral. Pa kodo phenlas mange vi muri dej: „Sembedindem te dadesa nađon but. Kourouvi žous te phagrav, taj kerdem katkáke kecavi šopa anda kourouven. So kukurízo opre!“ „Taj so sas tela tumende? Kápa?“ phušlem latar. „Kápa? Khatar lemas la? Khetáne samas, sa intrégi chuťilde.“ „Aj, dade,“ phenav, „aj, sas so te chan?“ „Kodo phenes, hod' techan? Lošasas te šuvasas jekh karejto márno. Vi kodo si te aviloun šúko. Majinti kado nás, šoha, sar akánik.“

But sembedinas amáre pápura taj vi amáre mámi. Mejg vi rovelas muro papu, kana vorbijas pa kado intrégo bajo. Taj vi muri mámi. „Vorbij tuke, šavou-rrro! So sembedindam! Sar gejlam perdal vi o čourrimo, vi o lášimo, vi o mindeneko. Taj akánik? Akánik má khera-j tume. Pátura-j tume. Ame pi phuv sovasas. Tume sar raj san,“ phendas muri mámi mange atunči. Má akánik, Romale, akánik má áver luma-j. O Sunto Dejl te aldij tume taj Sunto Márija, sogode žejnjen pi kadi luma. T'an saste bachtale.

Dneska už je nová doba. Už jsme si koupili domy. Všechno jsme si koupili!“

Dneska už si opravdu žijeme jako pánové. Ale co mi vyprávěl můj děda i můj táta, Čurina... I on vypravoval o svém otci, jak trpěl, ale trpěl také on, můj táta. Když si vzal moji mámu, už je taky mrtvá, nebožka, postavil si takový domek z kukuřice, z toho kukurličného šustí. Udělal z toho takový přístřešek, v té době už byl na světě můj nejstarší bratr. To mu tenkrát byl akorát rok, a moje máma ho vzala do toho kukurličného přístřešku a v něm spali. A nad nimi jen to šustí. O tomhle mi moje máma vyprávěla: „Moc jsem toho s tvým otcem vytrpěla. Chodila jsem lámat to kukurličné šustí a postavila jsem takovou kůlnu z toho šustí. Celou z kukuřice!“ „A na čem jste spali? Na dece?“ zeptal jsem se jí. „Na dece? Odkud bychom ji asi vzali? Choulili jsme se jeden k druhému!“ „A tati,“ řekl jsem, „a bylo co jíst?“ „Myslíš, jestli bylo jídlo? Radovali jsme se, když jsme si mohli dát krajíc chleba. A i ten byl vždycky úplně tvrdý. Tenkrát nebylo nic z toho, jak je to teď.“

Moji dědové a babičky strašně trpěli. Můj děda i plakal, když o těchto strašných věcech vyprávěl. A i moje babička. „Budu ti povídat, dítě moje! Co jsme protrpěli! Jak jsme si prošli věcmi zlými i dobrými, vším možným. A dneska? Vy už dneska máte domy. Máte postele. My jsme spali na zemi. Vy si žijete jak pánové!“ Tak mi to tehdy babička vyprávěla. Dneska, přátelé, Romové, dneska už je jiná doba. Bůh i panenka Mária ať žehnají všem lidem na tomto světě. Buďte zdraví a šťastní.